

**Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe: Disiplinlerarası Eleştirel
Bir Yaklaşım, Bilal Toprak, Milel ve Nihal Yayınları,
İstanbul 2020, 335 sayfa, ISBN, 9786050648812.**

İnsanlık tarihi açısından oldukça önemli bir bilim dalı olan arkeoloji alanında yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle tarihin devasa boyuttaki keşfedilen en eski yapıtlarından olan Göbekli Tepe bulguları, arkeoloji ve diğer ilim dalları açısından araştırılması gereken önemli konulardan biri haline gelmiştir. Bu yapıtın en belirgin özelliği dini bir inanç sisteminin izlerini barındırma ihtimali olmasıdır. Bu açıdan Bilal Toprak'ın çalışmamıza konu olan eseri, arkeoloji ve dinler tarihini yakından ilgilendiren meseleleri mercek altına almaktadır.

Eser, “Din Arkeolojisinin İmkânı ve Göbekli Tepe” başlığıyla ülkemizde Göbekli Tepe üzerine yapılan ilk doktora tezi çalışmasının kitaba dönüşmüş halidir. Yazarın Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe başlığıyla kaleme aldığı çalışması, geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Eser, Türkiye’de alanında ilk bilimsel doktora çalışması olması yönünden araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Özellikle din ve arkeoloji alanıyla ilgili çalışmaları olan Toprak, eserinde disiplinlerarası çalışmaların daha yaygın ve etkin bir hale gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca yazar, birbirini çok yakından ilgilendiren arkeoloji ve dinler tarihi ilimlerinin ortak çalışmalar yapması gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumun bir örneği olabilecek Göbekli Tepe kazı çalışmalarının, insanlık tarihinde dinin yadsınamaz bir rolü olduğunu eser boyunca açıklamaktadır. Eser genel olarak dört bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde arkeolojinin tarihsel seyri ve Arkeolojinin temelleri verilirken, üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise din arkeolojisinin gelişim süreci ve Göbekli Tepe ele alınmaktadır. Akademik bir çalışma olmasına rağmen eserde sade ve anlaşılır bir dil tercih edilmiştir. Bu durum eserin akıcı olmasını sağlamaktadır. Yazar öncelikle anlatmak istediği konuların kavramlarını anlaşılır bir şekilde açıklayıp ardından kavramların zaman içerisinde kazandığı farklı anlamları aktarmaktadır. Ayrıca yazar, eserin her bölümünün sonunda değerlendirmelerine yer vermiştir. Bu bağlamda her bölüm sonunda yazar tarafından yapılan değerlendirmeler bölümlerin içeriğini veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu da eserin anlaşılması konusunda büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Bunun yanı sıra yazar, bazı kavramların asıl anlamlarından uzaklaştırılarak kullanıldığını ve bu durumun sonucunda kavramların başka anlamlar suretinde karşımıza çıktığını vurgulayarak önemli tespitlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte zikrettiği kavramlarla dinler tarihi ve arkeolojinin tarihsel süreçlerde bir araya gelememelerinin altında yatan sebeplerine değinmiştir.

Eserin birinci bölümü arkeolojinin geçmişten günümüze süregelen tarihini, çalışmalarını ve gelişim süreçlerini içermektedir. Yazar, Din Arkeolojisi fikrini öne sürebilmek için öncelikle Arkeoloji biliminin genel hatlarını ve belirleyici unsurlarını okuyucuya ayrıntılı bir biçimde aktarmaktadır. Yazar bu bölümde arkeolojik düşünce tarihinin eleştirel bir analizini sunmaktadır. Bunun yanı sıra arkeoloji ilminin zorlu süreçlerine ve dinler tarihinin metodolojik unsurlarına da değinmektedir. Her iki dalın farklı perspektiften çalışmaları bulunmasına rağmen birçok ortak noktaları da bulunmaktadır. Nitekim Toprak, yeni bir disiplin oluşturulmasından ziyade disiplinlerarası ortak çalışmaların yapılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Yazar eserin ikinci bölümünde ise daha çok kavramsal ifadelerle açıklık getirmektedir. Böylece konunun anlaşılması amaçlanmaktadır. İnsanlık ve din tarihinin düz bir çizgi şeklinde ilerlemediğini daha ziyade inişli çıkışlı süreçlerden oluştuğunu göstermektedir. İnsanlık tarihini belli başlı dönemler ile kategorize edilmesini ve Neolitik dönem denilen zaman diliminin sadece teorik bir söylem olarak konuşulmasını eleştirel bir şekilde değerlendiren yazar, yeni kazı verilerinin ortaya çıkmasıyla tarih öncesi olarak adlandırılan döneme ait yeni fikirler yürütme zorunluluğu oluştuğuna değinmektedir. Bununla birlikte yazar, tarih öncesi zamanda yaşamış insanların da dinler tarihi alanında incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca zaman tasniflerinin ideolojik kaygılarla yapılmış olması ve bununla birlikte kavramların da bundan nasibini almış olduğunu belirten yazar, insanlık tarihinin sadece birtakım ideolojiler üzerinden okunmasının meydana getirdiği sorunlara değinmektedir. Yazarın tarih alanına ilgililerin yabancı olmaması için “arkaik ve ilkel insan” kavramlarının yerine “kadim insan” kavramını tercih etmesi eserin savunduğu tezi destekler niteliktedir. Tarihin inişli çıkışlı zaman dilimlerinde “ilkel insan”ın bir zamanlar cahil ve tembel olarak tanımlanıp daha sonra akıllı ve çalışkan olarak gösterilmesindeki çelişkili duruma dikkatleri çekerek okurlara “objektif tarih” anlayışındaki bazı pürüzleri göstermektedir. Bununla birlikte yazar, parçacı yaklaşımların insanın ilkel ya da arkaik diye tanımlanmasında önemli rol oynadığını ifade eder. Fakat kavramların bugüne kadar bu şekilde kullanılmış olmasından ve yerine alternatif bir tanımlama getiremediğimizden ötürü anlam kargaşasına sebep olduğu belirtilmektedir.

Eserde, “Din Arkeolojisi Perspektifinden Göbekli Tepe “başlığı altında Göbekli Tepe’nin birdenbire ortaya çıkan bir yapı olup olmadığını, mimari yapısını, din ile ilişkisini ve bulunan taşların üzerindeki sembollerin ifade ettiği anlamlar ele alınmaktadır. Ayrıca yazar, Göbekli Tepe’de bulunan verilerden hareketle Şanlıurfa ve çevresinde yapılan kazılar sonucu bulunan yapılar ile Göbekli Tepe’dekilerin ortak noktalara sahip olduğunu belirtmektedir. Yazar, Göbekli Tepe’nin “uygarlığın beşiği” ve “tarihin sıfır noktası” olarak adlandırılmasını ve bu denli önemseniyor olmasının eserin ilk bölümlerinde belirttiği üzere diğer arkeolojik çalışmalar gibi bu çalışmanın da ideolojilerin hedefinde olabileceğini belirtmektedir. Özellikle bu önemli yapının sadece ekonomik kaygılar güdülerek kullanılması durumu, alınması gereken asıl mesajın gölgelemesine sebep

olabilir. Yazar, Göbekli Tepe'nin bir tüketim malzemesi olup tarihsel boyutunun göz ardı edilmesi sonucunda zarar görecektir olanın kültürel miras olacağını belirtmektedir (s. 234-244). Eserin son bölümünde Göbekli Tepe'ye ait görsel içeriklere yer verilmesi okuyucunun eserde verilmek istenen mesajı daha iyi anlamasına yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak yazar, geçmişten bugüne iddia edilen birçok düşünceyi genel yönleriyle tartışmaya açmaktadır. Eser boyunca arkeoloji biliminin tarihsel seyri ve bilgi üretme pratiğine yönelik eleştirel yaklaşım açıkça görülmektedir. Ayrıca yazarın sık sık disiplinlerarası çalışmaların mümkün olduğunun üzerinde durmasının, diğer ilim dallarının birbirine olan ihtiyacını ve birbirini bütünleyecek çalışmalar yapmasına katkıda bulunacağını düşünmekteyiz. Düşüncelerin karşılaştırılması açısından eserin zengin kaynakçası okuyucuya geniş bir imkân sağlamaktadır. Özellikle eser bu alanda yeniliklere açık ve araştırma yapmak isteyen okuyucuya önemli bir hareket noktası sunması bakımından alanında değerli bir çalışmadır. Eser sadece akademi alanında çalışma yapmak isteyen kişilerin değil konusu itibarıyla uzak geçmişi merak eden herkesin okuyabileceği nitelikte bir çalışmadır.

Esma MANTIR,
Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Dinler Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
mantiresma@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-7576-4978.